

tésjátékát: „*mondjad, hagyjam ott, akivel / éppen élek, mintha élnék*”, búvészkedik a szavakkal a FEBRUÁRI CAPRICCIO hőse, behozva tudatunkba az itt megváltozott értelmű, tanár néni beszólást: „*csinálj úgy, mintha élnél*”. Másutt a kifejtési gondot is okozó, egybeírt „*felejtészene*” hökkent meg, míg meglepetésünkben rá nem jövünk, hogy az összetett szónak roppant nagy széntartalma lett így, vagyis a felejtés szene rögtön a kiégett, üszkösödött múltat idézi (FEL-OLDOZÁS). Még egy bizarr megoldás: „*Vádlúd körül / a törülköző, mint egy kósál a hegy nyakán*”. A kósál ugyanúgy emlékeztet a kőszáli sas kisemberi alulnézetből félelmetes magasztosságára és veszedelmességére, mint ahogy a JÁRÓKÓ verscímről is eszünkbe juthat a Don Juan leckéztető, járni tudó kőszobor, az ugyanabban a versben lévő „*silány a siker*” mérsékelt sikértartalma is erősen hajaz a kapcsolat sikertelen ségére.

A kötet képgazdagsága valóságos tűzijátékkal kényeztet el. Főként az undor plasztikus megjelenítésében virtuóz. És még mondja valaki, hogy a gusztustalanság nem szemgyönyörködtető! Ime pár példa: „*Félig meghelt kenyér az arcod*” (LÁNYKÉRÉS), vagy „*Úgy nézett rám, ahogy a szivacs / kifacsarásakor veszi a vizet*” (NŐI PORTRÉ), vagy „*arcod majd lehámlik / rólad, és vágyakozásodból, mint költőző / madár, új földrészt keres*” (NAVIGARE), vagy „*reggel eldugulsz – ha torkodat kinyitnám, / ott lenne a sok szőr, szappan, mint a mosdó szűrője / alatt, ha már a pumpa nem segít*” (ÚTSZÉLI ALBA). Ezek a nagyon erős pillanatfelvételek nem pusztán képzett operatóri munkát sejtetnek, sokkal inkább erőteljes jelentésösszjátékok kiindulópontjai. „*A taxi bőrhuzatú hátsó ülésén / úgy fészkelődtél be mellém, mint aki / tojást fog költeni*”, olvassuk az ÚT AZ ŐSZBE elején, ekkor még nem tudva, hogy a hölgy valóban tojást fog költeni, azaz szülni igyekszik a taxival. Közben pedig, nem mellesleg, a költő is kikölti, életre kelti a vers madártojását.

Mi hasznom mindebből?, kérheti a túlon túl racionalista olvasó. Nos, többek között az, hogy élvezettel merülhetünk el az emberlét egy olyan bugyrában, ahol a gyakorlatban mérsékelt élvezettel járunk, végigutazva kiábrándulás és szakítás nem túl szívderítő állomásain. És van itt még valami, erről a LAPIDÁRIUM így számol be: „*Kőre épül, betűből összeáll / a könyv, hiába kő, nem oltár. / Lapja nincs, kegyelme, / mint a test, súlyában él.*” Máris látjuk magunk előtt a kőszobrok egy tömbből élethűre, mégis lapoz-

hatatlanra kifaragott kőkönyvét, és rájövünk, hogy egy efféle könyv mélyén, egy mélységeiben felderítetlen emberi lélekállapot belsejében járunk. Bezárt kőkönyv ugyanis minden ember, s minthogy a szó állandó félreértésekhez vezet, kinyitni sincs módunk, hacsak nem a költészetten keresztül.

Lackfi János

VITA

ILLYÉS ÉS A „POLGÁRI KÖLTŐK”

Nehéz a dolga annak, aki kiadatlan írásra bukkan egy írói hagyatékban, és döntenie kell a közlésről. Szeretne minél több ismeretlen művet felmutatni, de el kell gondolkodnia azon, hogy miért maradt az írás kéziratban. Befejezetlennek tartotta az író, tévesnek, elnagyoltnak, megoldatlannak? Féltette további kidolgozásra, de nem jutott már ideje rá? Vagy csupán elfelejtette, hogy ott lappang a fiókban? Vagy elkészült vele, de nem talált lapot, kiadót annak idején, amely megjelentette volna? Ezeket a kategóriákat nem választja el éles vonal egymástól, és a kézirat gondozójának ítélőképessége könnyen félrebillenhet a mérlegelésben.

Úgy tetszik, hogy Nemes Nagy Ágnesnek a *Holmi* áprilisi számában közölt írása a „népiekről” az első hagyatéki kategóriába esik: elnagyolt és megoldatlan, és nem méltó a költő ismert szellemi klasszisaéhoz. Zaklatott és igazságtalan. Fókuszában Illyés Gyula baráti társalgásban elhangzott 1951-es mondata áll, miszerint „*a polgári költő akassza fel magát*”.

Ebben az írásban hiába keresnénk a Nemes Nagy Ágnes-versek és -esszéik jellegzetességét, a pontos, kőbe vésett mondatokat a hideg izzás felett, a faragott kövekből összerakott lapidáris monumentumokat. Az indulat izzik itt is, de ködösen gomolygó általánosításokban merül ki. Az írás oly sommásan beszél „polgáriakról” és „népiekről”, mintha magát az 1951-ben ítélkező Révai Józsefet olvasnánk. Mi sem jellemzőbb az írásra, mint hogy egy fél mondatban szuszakolja egymás mellé Darvas Józsefet és Kodolányi Jánost, két olyan író, akik-

nél különbözőbbeket keresve is nehéz lett volna találni felfogásban, stílusban, sorsban. Darvas ez idő tájt egyre magasabbra emelkedett a kommunista propaganda egén, míg a nagybátyám Akarattján élt belső száműzetésben, nélkülözve és betegesen egy villanyvilágítás nélküli házban, és Jézus–Júdás-regényét írta, amely majd *ÉN VAGYOK* címen jelenik meg a halála után, rövidítve, 1972-ben.

Tekintettel arra, hogy Nemes Nagy Ágnes harcostársa és egykori férje, Lengyel Balázs is felemlegette az elmúlt másfél évtizedben az idézett Illyés-mondatot, mégpedig Illyés *osztálygyűlöletének* bizonyítékaként, a történet mostani felmelegítése talán indokoltta teszi, hogy megpróbáljuk a nevezetessé lett mondatot elhelyezni a történelmi pillanatban és Illyés személységében. Megkeresni motivációját abban a szövedékben, amelyben Illyés azokban az években élt. Megkísérelni elhelyezni a két fiatal irodalmár ambícióinak, vágyainak és önképének szövedékében.

A történet maga igen egyszerű a felszínen. Az 1951. áprilisi írókongresszus utáni napokban – ahol Darvas József, nyilván a főideológus Révai József megrendelésére, a fiatal „polgári” irodalmat Babits Mihállyal együtt átkozta ki – Nemes Nagy Ágnest és Lengyel Balázst baráti beszélgetésre hívták meg magukhoz Illyésék. Bár fiatalok s jóformán kezdők voltak, Illyés becsülte őket, és az *Újhold*-kör sok más alkotóját, akiknek írásaiból a maga lapjában, a *Válaszban* is jelentetett meg.

A beszélgetés során Nemes Nagy Ágnes ezt a kérdést tette fel a hagyatékából előkerült írás tanúsága szerint:

– De hát mit csináljon ilyen körülmények között az úgynevezett „polgári költő”?

Mire Illyés:

– A polgári költő akassza fel magát.

Nem minősíti jól Nemes Nagy Ágnes krónikási attitűdjét, hogy Illyés válaszában a polgári költő kifejezést nem teszi idézőjelbe. Kommentárképpen annyit mond jó harminc év múltán: „*Illyés magatartása jellemző.*”

Mondhatnám, valóban jellemző. Mondhatnám, egy nagyjelenet tanúi vagyunk. Aki Illyést ismerte, ismeri és érti, annak világos, hogy a nevezetes mondatot Illyés provokatív abszurditásnak szánta. Jellegzetesen illyési villanása volt ez a társalgásnak. Szó szerint akasztófahumor, egy remek huszárvágás, mely a didaktikus-

ság körülményes, hosszadalmas perceit akarta megtakarítani. E villanásban ott volt sűrítve, úgy tetszik, az abszurd kor teljes képe: mint egy parafrazálta és parodizálva folytatta Darvas fenyegető ítéletét. S mert valóban volt miért felakassza magát az író akkor, s még inkább a nem író.

Furcsa, hogy mindez nem jutott eszébe Nemes Nagy Ágnesnek és Lengyel Balázsnak harminc, negyven esztendő távolából, amikor e történelminek vélt pillanatot felidéztek. Úgy látszik, a józan ítéletkezés, mérlegelés helyett hagyták sebbé üszkösödni magukban a találkozás emlékét, és hamis ideológiává fordították Illyés ellen.

De maga Nemes Nagy Ágnes kérdésfeltevése is bosszanthatta a mindig pontos valóság-érzékű Illyést. Valljuk meg, egy naiv, frissen érettségizett éltanuló iskolás kérdéseként hangozhatott ez akkor – mit lehetett felelni rá a Rákosi-korszak legmélyén? És sérthette Illyést az, hogy a két fiatal úgy képzei, hogy az ő feladata, hogy válaszoljon erre a kérdésre. Illyés helyzete nem volt könnyebb akkor az övéknél, és méltán várhatta volna el tőlük, hogy ha pontos tudásuk nem lehet is róla, valahogy mégiscsak megérezzék. Hiszen – például – a szintén elparentált Babits az ő, Illyés atyai mestere volt, akinek emléke, szellemi öröksége köztudottan szent maradt előtte. Ráadásul azon az írókongresszuson Illyést is megintették Révaiék.

A történelmi jelenetet könnyebben megértjük, ha tudjuk, milyen lelkiállapotban volt akkor Illyés. Min ment át az előző néhány évben, és hogyan látta a maga és az ország helyzetét.

Talán elég a végénél kezdenünk: ekkoriban fejezte be az 1949 óta írt „*Egy mondat*” végleges változatát, s miután betanulta a verset Flórával együtt, eldugták a kéziratot, mely csak 1956-ban került elő. Ez a vers a szabadságába kerülhetett volna Illyésnek, ha megtalálják, ahogyan Mandelstamnak kellett a Gulagba kerülnie kéziratban terjedő Sztálin-verse miatt.

Ez titok volt, erről nem tudhatott sem Nemes Nagy Ágnes, sem Lengyel Balázs. De voltak tudható terhek Illyés vállán. Tudni lehetett, hogy 1947-ben volt anyni lelkiejeje, hogy jelen akart lenni „újságíróként” a párizsi békeszerződés aláírásánál, amely visszaállította a trianoni határokat, át akarta élni minden pörüsával a tragédiát. S míg ő Nyugaton keresett szimpátiát Magyarország iránt, itthon baráta-

it tartóztatták le a Magyar Közösség-„összeesküvésben”. Kovács Béla kiszagda pártvezért letartóztatta a szovjet NKVD Budapesten, másik barátja, Nagy Ferenc miniszterelnök pedig egyre tragikusabban szorult az emigrálás kényszerhelyzetébe. Tudhatták a fiatalok, hogy Illyés 1947-ben visszaadta képviselői megbízatását, s hogy folyóiratát, a *Választ* 1948-ban megszüntették (csakúgy, mint az *Újholdat*).

Illyés ekkor már túl volt *LÉLEKBÚVÁR* című remek komédiájá bemutatóján, amely a freudizmus paródiája címén a marxizmusról szól, amint az pontosan leolvasható volt a színházból savanyú, fagyos arccal távozó Rákosi és Révai arcáról. Illyés üzent nekik a darabbal: nem lesz belőle az a társutas, akit szerettek volna maguknak, s akinek reményében elnézték neki „romantikus eszméit” és közbenjárásait gyanús emberek ügyében: hogy ne végezzék ki Bárdossy Lászlót, hogy engedjék vissza szovjet fogságból az elhurcolt Mikó Zoltán vezérkari századost, Raoul Wallenberg segítő társát, hogy ne börtönözzék be a náci barátságga megragalmazott Szabó Lőrincet, s így tovább.

Tudott volt irodalmi körökben az is, hogy az 1945-ös reményeit teljesen elvesztett Illyés ekkor már vidékre vonult vissza. Jellegzetesen olyan helyekre, amelyeket sem vasút, sem főútvonal nem érintett. Előbb egy eldugott dunántúli pusztán húzódott meg rokonoknál, majd Felső-Rácegresen a régi pusztá egykori intézői házában, s végül Tihanyba költözött, a háborúban kifosztott és tönkretett nyaralóba, melyet fokozatosan ismét lakhatóvá tett a család. Innét ment fel egy-egy rövid budapesti látogatásra, ha elkerülhetetlen volt, lovas kocsin utazva az aszfóti vasútállomásig vagy hajóval Füredig. Ritkán akadt akkoriban egy kósza baráti autó Tihanyban.

Ami Illyés és a „polgári költők”, a „polgárok” viszonyát illeti, abban eléggé köztudottan – s szemben azzal, amit Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes állít – nem volt nyoma sem osztályöntudatnak, sem osztálygöngnek. Ellenkezőleg. Nemcsak Babits állt közel Illyés szívéhez, de saját nemzedékében is Szabó Lőrinc volt a legközelebbi barátja, akinél „polgárabb” költőt nehéz elképzelni. S ott volt még a katonatiszt-ivadék Cs. Szabó, a földbirtokos-vállalkozó Bisztray Farkas Ferenc, a nagypolgár Déry Tibor, hogy csak néhányat említsünk. A népi írók közül sem volt paraszti származású a leg-

több barátja, így például Németh László vagy Szabó Zoltán. De ugyanilyen nagyra becsülte, szerette az újhaldasokhoz tartozó Jékely Zoltánt is, s az amerikai Books Abroad-Neustadt Díjra történt jelöltetéséről lemondott a hetvenes évek végén, hogy az a külföldön akkor kevésbé ismert és szűkölködő Pilinszky Jánosnak juthasson.

Illyés Gyula élete végéig megőrizte mélyleges együttérzését azokkal, akik alulról, hátrányos helyzetből indultak el, s igyekezett tenni értük. Ebből az együttérzésből táplálkozott – többek között – az ő harmadik utas gondolata. De az emberek megítélésében csakis a baráti érzelem, a minőség felismerése vezette, közügyekben pedig a nevezetes „hová tartasz” kérdése.

Nemes Nagy Ágnes írásában elmarasztalólag céloz arra, hogy Illyésék tartották a kapcsolatot a kommunista vezetőkkel. Ennek okairól már szoltam fentebb. Ez az a pillanat, amikor a magyar nemzet történelmileg példátlan mértékben veszti el tényleges politikai képviselőjét: amikor Kodály Zoltán, Illyés Gyula és mások arra kényszerülnek, hogy a tényleges nemzet kinevezetlen képviselői és diplomatái legyenek. Márpedig egy diplomata nem teheti meg, hogy nem áll szóba a hatalom birtokosaival. A valódi kérdés az, hogy miről tárgyal, és milyen véleményt képvisel a tárgyalásokon. Illyésre ez a szerep, ez a terhes képviselői sorának közismert korábbi fordulói és nemzetközi ismertsége folytán hárult, és nem utasíthatta el, éppen azért, mert a teljes nemzetben gondolkodott egy kétszeresen vesztes országban. És valóban, ahogy Nemes Nagy Ágnes idézi Flórá – ezt is félreértve –, a művelt és a minőséget elismerő Révaival még mindig inkább lehetett „beszélni”, mint 1957-ben Kádárral, Kállai Gyulával vagy Marosán Györggyel.

Illyés 1951-ben már tudta, és élete végéig el kellett fogadnia, hogy besúgók és provokátorok hadával veszik őt körül. Nemes Nagy Ágnes kérdése annyira naiv volt, hogy Illyés akár provokációnak is gyaníthatta. Hiszen akadt elegendő pedigri író, polgári vagy népi, például a Szabó Lőrinc elleni hajszában buzgólkodó Bóka László, aki ekkoriban állt át kommunistának. A Nemes Nagy Ágnes terminológiájával élve valódi népi Fodor András is elpanaszolja naplójában, hogy milyen kiábrándító bizalmatlansággal fogadta őt Illyés, amikor is-

meretlen fiatal költőként látogatott el hozzá azokban az években. De Fodor felfogta a helyzet fonákágát, amelynek a személyekhez nem volt köze. Nemes Nagy Ágnesék látnivalóan nem értették ezt.

Az ő helyzetük is megértést kíván. Elképzelhető, hogy Nemes Nagy Ágnes az apafigurát kereste azon az estén Illyésben, az érzelmi biztonságot nyújtó mentort az irodalmi összeomlásban. Illyés ezt feltehetően elutasította. Az ilyen érzelmi kommunikáció tettenérhetetlen, titokzatos. Illyés szerette az embereket, elbűvölően kedves tudott lenni, de érzelmeit nehezen mutatta ki, és egy lépés távolságot tartott szinte mindenkivel. Ritkán oldódott fel egészen, és kedvességét olykor megtévesztő iróniával, öniróniával keverte. Ez a viselkedése gyakran okozott csalódást olyanokban, akik rajongva keresték fel őt. Amíg tudta, az irónia fegyelmével őrizte, rejtette zaklatottabb, keserűbb, borúlátóbb belső világát.

Az első parancsolat Illyés vacsoraasztalánál a humorérzék volt. Nem véletlen, hogy Illyés a szürrealisták közt kezdte szellemi pályáját Párizsban. Alkatilag is vonzódott az irónia gyors vágásaihoz, s a mondandójukba ragadó emberek bosszantották. Az ötvenes években lett szokása, hogy kedves francia barátainak, amikor nem értették meg a magyar élet abszurditásait és a Nagy Testvér valódi természetét, azt vágta oda pajkosan csillogó szemmel: „Buta francia!” Erre a stílusra persze nem tudott mindenki ráhangolódni. Ezen a hullámhosszon hangozhatott el az a mondat is, hogy „*A polgári költő akassza fel magát*”. Lehet, hogy nem ez volt a legszerencsésebb megoldás Illyéstől. De félisteni empátiát és nyugalmat elvárni tőle a fenti helyzetben – talán az sem volt indokolt.

Emlékszem rá, hogy Nemes Nagy Ágnes nekem is elpanaszolta valamikor 1986–87 körül, hogy Illyés nem szerette őt. A budapesti Bölcsészkaron Szávai Jánossal rendeztünk neki egy beszélgetést, írókat bemutató sorozatunkban. Az előadás után hazavittem őt autón a Királyhágó utcába, mert láttam, hogy gyenge, talán beteg, és szívesen is folytattam a beszélgetést. Felinvitált a lakására, és hosszasan taglalta Illyés-komplexusát, a rajongás és sértettség e keverékét – én igyekeztem oldani, jóhiszeműen és őszintén. Illyés részéről soha negatív kijelentést róla nem hallottam, de mindig úgy

gondoltam, nem törvényszerű, hogy két író bensőleg szeresse egymást.

Nemes Nagy Ágnes az *Újhold* megszüntetésében a nagy tehetségű, bimbózó irodalmi kör megfojtását élte át. Írásaiból kiderül, hogy ezt a mozzanatot ő egész élete egyik nagy tragédiájának fogta fel. És természetesen az is volt – egy nagyobb tragédia részeként. Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes azt sugallta, hogy mindez irodalompolitikai ügy. Illyés fejében és szívében azonban az az élmény uralkodott 1951-ben, hogy Magyarországon deklarálatlan rendkívüli állapot van, százezreket sújt rendőri eljárás és börtön, kitelepítés és kivégzés, és maga a lét vált abszurdá. Ilyenkor az irodalom sorsáért aggódni mindenekelőtt, legyen az polgári vagy egyéb, szintén abszurditás.

Írni persze akkor is lehet, amikor nem működhet, nem működik az irodalom. Amikor Illyés azt mondta a két fiatalnak, hogy ő mindig írhat a nagypapja kérges tenyeréről, ezt nem paraszti gógból mondta, hanem a keserű helyzetet érzékeltette vele, de azt is, hogy az írói kiút apró fényei mindig világítanak nekünk. Elismerve, önironikusán, a maga helyzeti előnyét egy plebejus közbeszéd idején, közvetve azt is sugallta nekik, hogy ha látszólag nincs miről írnia most a „polgári költőnek”, mégiscsak találhatnak, kereshetnek ők is valamilyen írásstratégiát. Akár a nyilvánosságnak, akár az asztalfióknak. Lengyel Balázsék azonban, úgy látszik, Illyésnek ezt a sugalmazását is félreértették.

Mindez a disszonancia okozhatta azt, hogy ilyen rosszul sikerült Illyéséknél – ha ilyen volt – az a barátinak szánt összejövétel. Az eset Illyésben nem hagyott dokumentált nyomot, de a két fiatal íróban annál mélyebbet, mint láttuk. Fiatalon szeretjük magunkat az igazság gáncstalan bajnokának, letéteményesének hinni. El kell azonban jönnie annak az időnek, amikor felismerjük, hogy hetykeségünk, küldetésहितünk olykor félrevezet. Kár, hogy a megvilágosodásnak ez a pillanata nem jött el Nemes Nagy Ágnes számára az Illyés-ügyben harminc évvel később, amikor emlékeit és vélekedéseit papírra vetette.

De talán mégis – és ezért nem fejezte be, nem írta át, nem hozta fel a maga szellemi és erkölcsi szintjére ezt az írást. Talán szándékosan hagyta torzónak, mert tudta, hogy rossz, sötét pillanatában vetette papírra – mert a nyil-

vánosság előtt általában nem akarta mutogatni Illyés-komplexusát, nem akart elszabadítani magában ilyen kaotikus indulatokat.

Utóbbi feltevésemet és elemzésemet erősíteni látszik Nemes Nagy Ágnes utolsó nyilvános emlékezése is erre a régi eseményre. Kelevéz Ágnesnek ezt mondta egy 1990. októberi interjújában: „*Nem tudhatta Illyés Gyula, hogy nem vagyunk-e provokátorok. Nem tudhatta, hogy nem (leszünk-e) provokátorok, hiszen [...] olyan átvalto-*

zásokat láttunk magunk körül [...] nem lett volna csoda, ha ő feltételezi a leendő besorakozást.”

S ezzel visszaértünk gondolatmenetünk kezdetéhez. Felmerül a kérdés: vajon szent-e minden szöveg, amit egy klasszikus hagyatékában találunk? Közlendő? Kanonikus? Bizonyára nem. A helyes döntés gondos, nehéz mérlegelés elé állítja az utókor filológusát.

Kodolányi Gyula